Woudenberg, beschreven door A.J. van der Aa

Bewerkt door H. Schouten

Als we door het dorp Woudenberg lopen, fietsen of rijden dan passeren we regelmatig voor ons vanzelfsprekende interessante objekten. Gedacht wordt aan: Huize Geerestein, Klein Geerestein, De Pyramide van Austerlitz, de Hervormde kerk, het hek van Groenewoude of Lambalgen, enzovoort. We realiseren ons dan niet dat achter elk monument een geschiedenis ligt.
Het is jammer dat Woudenberg nog maar weinig mooie oude plekjes uit het verleden over heeft. Over het monumentenbeleid van Woudenberg in de ons achterliggende jaren zijn de meningen verdeeld. Als voorbeeld wordt genoemd "De Schans". De één vindt de huidige "Schans" mooi, de ander neemt het als een gegeven tot zich en een derde vindt het afschuwelijk dat er weer een stukje aanwijsbare historie onttrokken is.
Menig Woudenberger weet niet, hoewel er al zoveel verdwenen is, dat ons dorp zeer rijk is aan geschiedenis. Als voorbeelden worden genoemd de historie van: Kasteel Groenewoude, Kasteel Lichtenberg, Huize Lambalgen, Kasteel Woudenberg.
Eén gebied in onze gemeente, namelijk Henschoten, staat vermeld in een oorkonde van Karel de Grote van 8 juni 777. Volgens deze oorkonde werden Lisiduna en een viertal "foreesten", genaamd Hengistscoto, Fornhese, Widoc en Mocoroth, aan de St. Maartenskerk in Utrecht geschonken.
Al de genoemde geschetste objekten met een aantal andere voor ons bekende plaatsen van de gemeente Woudenberg worden in deze Klapperman uiteengezet.
Als bron is het "Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden van A.J. van der Aa" gebruikt. Dit woordenboek omvat een veertiental delen, uitgegeven tussen 1839 en 1851 en beslaat ruim 11.000 pagina's.

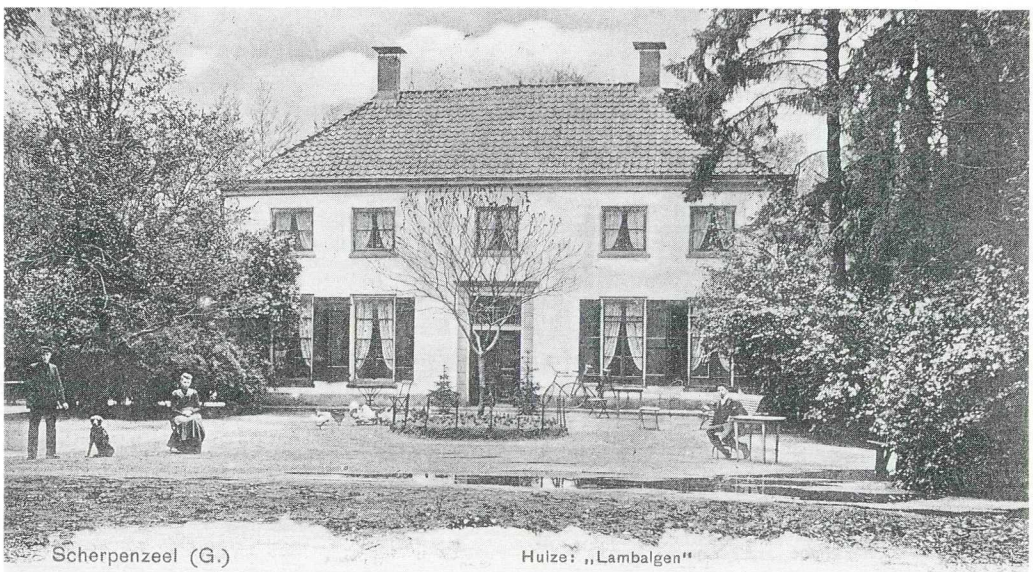

Het landgoed "Lambalgen" wordt al genoemd in 1415. Het huis werd vermoedelijk in het begin van de vorige eeuw gebouwd. Op 18 februari 1953 werd het huis door brand geheel verwoest. Nu staat er op het prachtige beboste terrein slechts een als zomerhuis ingericht koetshuis. Deze kaart werd in 1904 gefrankeerd. (Coll. H. Schouten).

AARDRIJKSKUNDIG

W O O R D E N B O E K

DER

NEDERLANDEN,

BIJEENGEBRAGT

DOOR

A.J. van der Aa,

onder medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden.

Te Gorinchem, bij
JACOBUS NOORDUYN
1849.

Geerestein
Geerestein (Huis), Geerenstein of Gerestein, ridderhofstad in *Eemland*, provincie *Utrecht*, arrondissement, kanton en 2 uur Zuid ten Oosten van *Amersfoort*, gemeente en 10 minuten Noord van Woudenberg, in het gehucht *Geerestein*.
Deze ridderhofstad, waartoe, volgens de oude brieven, onder anderen, de grove en krijtende tienden onder het Leusder Hertveld, Zuyrbroek, en de smalle tienden van Leusden, Velddorp en Leusderbroek, behooren, is eene der fraaiste en vermakelijkste lustplaatsen der provincie Utrecht, zoo uit hoofde van het prachtig nieuwerwets, in het jaar 1834, bijna geheel herbouwd heerenhuis, als van wege de sierlijkheid en uitgestrektheid der plantaadje. Het gebouw, hetwelk uit drie verdiepingen, allen met schuiframen voorzien, bestaat, pronkt inzonderheid, met eene bij uitstek fraaije frontespies met het wapen van Geerestein. In het midden, boven die frontespies, zag men vroeger een borstbeeld van Diana en ter wederzijden daarvan, twee vazen, doch deze zijn bij den herbouw in het jaar 1834 weggenomen.

Men gaat op het voorplein door een ijzeren hek, en vindt, eer men in het huis treedt, de stallingen ter regter- en ter linkerhand. Geerestein was reeds voor het jaar 1400 bekend en, zoo men meent, bezeten door een geslacht van dien naam, waarvan eene erfdochter Gisberta van Geerestein genoemd, het huis zou overgebragt hebben in het geslacht der Heeren van Zuilen van Nyveld. Wat hier van zij, zeker is het, dat Steven van Zuilen van Nyveld in het jaar 1477, door David van Bourgondië, den vijf en vijftigsten Bisschop van Utrecht, daarmede is beleend geworden. In het geslacht van dien Heer is het gebleven tot in het jaar 1648, wanneer het, bij den dood van Margaretha van Zuilen van Nyveld, Vrouwe van Jan van de Vegt, gekomen is aan hare dochter Theodora van de Vegt, gehuwd aan Jasper van Lijnden. Zij liet het, bij haar overlijden, na aan haren zoon Steven van Lijnden, wiens weduwe Anna Maria de Marez, in het jaar 1711, de beleening ontving. Door het huwelijk van hare dochter met Jonkheer Jakob Hendrik, Graaf van Rechteren, Heer *van Westerveld*, is het vervolgens aan dien Heer gekomen en, door hem, overgedragen op zijnen zoon, Adolf Hendrik, Graaf van Rechteren, die er in het jaar 1763 mede beleend werd. Geerestein behoort onder die hofsteden, welke, in het jaar 1536, door de Staten, voor riddermatig zijn verklaard.

Deze ridderhofstad wordt thans in eigendom bezeten door Jonkheer Hendrik Daniel Hooft, Ambachtsheer *van Woudenberg en Geerestein*, tevens Heer *van Groenewoude*, woonachtig te Amsterdam en des zomers zijn verblijf houdende op Geerestein. Zij beslaat, met de daartoe behoorende gronden, uitmakende de voormalige ambachtsheerlijkheid Geerestein, eene oppervlakte van 250 bunder, 37 vierkante roeden en 13 vierkante ellen. Wegens dit huis, dat aan de provincie Utrecht leenroerig was, zijn drie Heeren uit het geslacht Van Zuilen van Nyveld, en twee uit dat Van Lijnden, in het lid der Edelen en Ridderschappen beschreven geweest; namelijk, in het jaar 1582, Jonkheer Jacob van Zuilen van Nyveld tot Hoevelaken; in het jaar 1597, Jonkheer Jacob van Zuilen van Nyveld tot Hoevelaken; in het jaar 1606, Jonkheer Arent van Zuilen van Nyveld; in het jaar 1642, Jonkheer Jasper van Lijnden, en in het jaar 1695, Jonkheer Steven van Lijnden.

Geerestein
Geerestein, gehucht in het *Overkwartier* der provincie *Utrecht*. Zie Geerestein.

Geerestein
Geerestein, Geerenstein of Gerestein, gehucht in *Eemland*, provincie *Utrecht*, arrondissement, kanton en 2 uur Zuid ten Oosten van *Amersfoort*, gemeente en 10 minuten Noord van *Woudenberg*.
Dit gehucht, hetwelk vroeger een afzonderlijk geregt uitmaakte, was vóór 1614 vereenigd met *Woudenberg*, en heete het Nieuwe geregt en Woudenberg het Oude.
In dat jaar werdt het aan Jonker Aernt van Zuylen van Nyeveld, als eene afzonderlijke

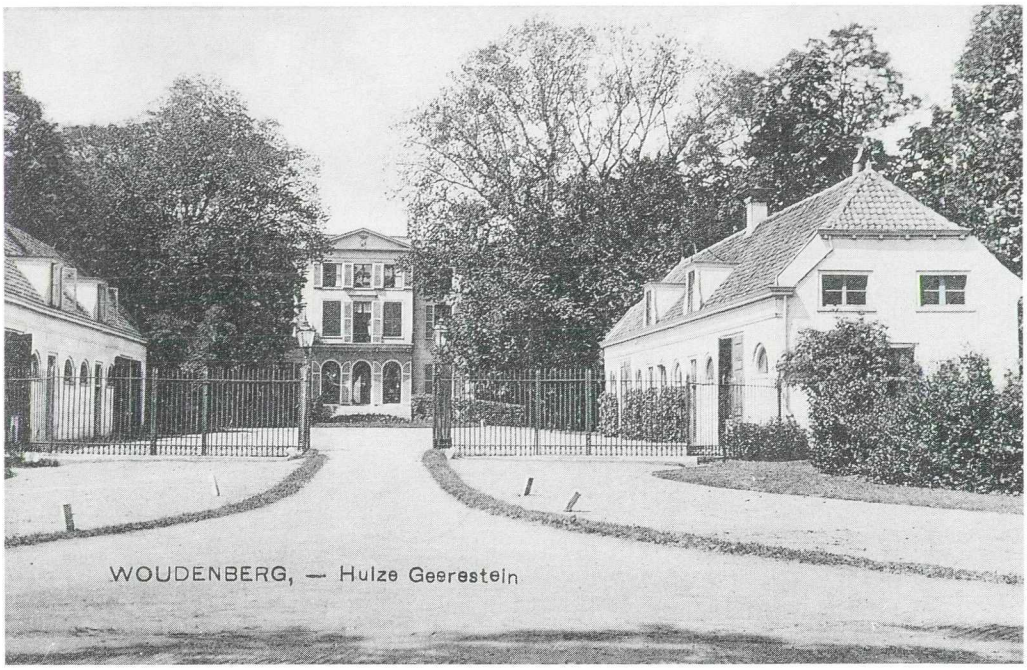

Geerestein, het enige adellijke huis dat in Woudenberg nog overeind staat. Deze ansichtkaart stamt uit de jaren twintig van deze eeuw. (Coll. H. Schouten).

ambachtsheerlijkheid, ter leen gegeven door de Staten, terwijl, in hetzelfde jaar, Zuiderbroek daarbij gevoegd werd.
Het telt 30 huizen, bewoond door 41 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 170 inwoners.
Men heeft er de ridderhofstad Het Huis Geerestein.

Het huis Geerenstein
Geerenstein (Het huis), adellijk huis in het *Overkwartier* der provincie *Utrecht*, Zie Geerestein (Het Huis).

Geerestein en-Zuidbroek
Geerestein-en-, heerlijkheid in *Eemland*, provincie *Utrecht*, arrondissement en kanton *Amersfoort*, gemeente *Woudenberg*; palende Noord aan de heerlijkheid Leusden, Oost en Zuid aan Woudenberg, West aan Woudenberg en Leusden.
Deze heerlijkheid bevat de gehuchten Geerestein, Zuidbroek en Neder-Ekeris, beslaat eene oppervlakte van 350 bunder, 90 vierkante roeden en 75 vierkante ellen, telt 35 huizen, bewoond door 46 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 200 inwoners, die meest hun bestaan vinden in tabaksteelt en landbouw.
De inwoners, die allen Hervormd zijn, behooren tot de gemeente van *Woudenberg*.
De heerlijkheid wordt thans in eigendom bezeten door den voorzegden Jonkheer Hendrik Daniel Hooft.

Groenewoude
Groenewoude, anders Woudenberg, ridderhofstad in *Eemland*, provincie Utrecht, arrondissement, kanton en 2 uur Zuid ten Oosten van *Amersfoort*, gemeente en 1/4 uur Noord Oost van *Woudenberg*.
Deze adellijke hofstad schijnt gesticht te zijn in het jaar 1382, door Willem van Groenewoude, in de plaats van het kasteel Woudenberg. Hij zal er zekerlijk ook zijnen naam aan gegeven hebben. Zijne nazaten had-

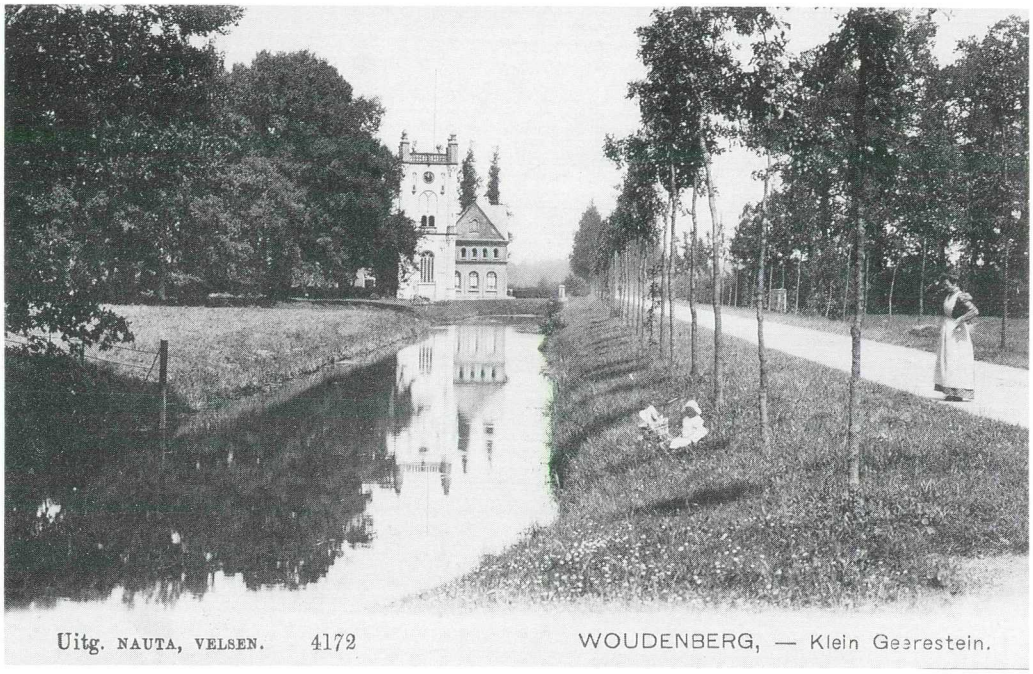

Op deze ansichtkaart "Klein Geerestein", waarvan de boerderij in 1938 en de toren in 1849 werd gebouwd. Gedateerd 1911. (Coll. H. Schouten).

den het in bezit tot het jaar 1459, wanneer het door Lubbert en Gerrit van Groenewoude overgegeven werd ten behoeve van Ernst Taets van Amerongen.

In het geslacht van dezen Heer is het huis gebleven, tot dat Willem Taets van Amerongen, Heer *van Giessenburg*, het, in het jaar 1643, aan den Leenheer opdroeg, ten behoeve van Maria de Hondeling, weduwe van Dirk van Eck van Pantaléon, Heer *van Lauwenregt en Oud-Broekhuizen*, die het, ten zelfden dage, op haren zoon Gerard van Eck van Pantaléon, Heer *van Oud-Broekhuizen*, overdroeg. Haar zoon Bertrand van Eck van Pantaléon gaf het huis, in het jaar 1670, over aan Hendrik Jakob van Tuyl van Serooskerke, Heer *van Zuilen*, door wien het, in het volgende jaar, opgedragen werd ten behoeve van Megteld van Reede van Renswoude, weduwe van Gijsbert van Hardenbroek, welke het terstond wederom overgaf aan haren zoon Gijsbert Johan van Hardenbroek, die, wegens deze ridderhofstad, in het jaar 1674, als Lid der Edelen en Ridderschap der provincie Utrecht, beschreven werd.

Hij verkocht Groenewoude naderhand aan den Heer Bartholomeus de Gruyter, Raad in de Vroedschap der stad Utrecht, in het jaar 1682, welke met dit huis verlijd is. In diens geslacht bleef het tot in het jaar 1836, toen het door eene zijner nazaten Gerarda Alexandrina Bols, verkocht werd aan Jonkheer Hendrik Daniel Hooft, tevens Ambachtsheer *van Woudenberg* en Heer *van Geerestein*, woonachtig te Amsterdam. Groenewoude was, als een Gaasbeeksleen, aan de provincie Utrecht leenroerig, en in het jaar 1537, bij de Staten, als riddermatig aangenomen, wanneer Amelis Uten Eng, als in huwelijk hebbende Johanna Taets van Amerongen, weduwe van Johan Borre van Amerongen, daarvan bezitter was. Het doet zich voor als een ouderwetsch gebouw, met

drie scherpe gevels, liggende in eenen ruimen vijver, omringd van aangename lanen en bosschaadjen. Boven den regtervleugel stond vroeger eene spits, van eenen dikken appel voorzien, doch deze is bij het herbouwen van het huis, in het jaar 1838, verdwenen.

Deze hofstad beslaat, met de daartoe behoorende gronden, eene oppervlakte van 36 bunder, 98 vierkante roeden en 30 vierkante ellen. De riddermatige jagt, daarbij behoorende en loopende over Ekeris, beslaat ruim 150 bunder. De Heer van Groenewoude heeft ook het regt, door het bestuur van Woudenberg, schouwe te doen houden over de Ekerisserdijk.

Hengest-schote
Hengest-schote, plaats, voorkomende in eenen giftbrief, waarbij Keizer Karel de *Groote*, in het jaar 777, deze plaats gaf aan Albericus, den vierden Bisschop van Utrecht. Het wordt aldaar een foreest genoemd, niet ver van den oorsprong des Eemstrooms.
Sommigen houden het voor de tegenwoordige buurt Eeschoten, op de Neder-Veluwe, andere voor het dorp Bunschoten, in de provincie *Utrecht*.

Hengest-schote
Hengest-schote, dat in het lands *Flehite* gelegen was, is thans een adellijk huis onder *Woudenberg*, Henschoten genaamd.
Dit adellijk huis wordt thans in eigendom bezeten door de erven van Jonkheer Mr. H.M.A.J. van Asch van Wijck, Staatsraad, Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal enzovoort, die alhier den 31 Julij 1843 overleden is.

Henschoten
Henschoten, adellijk huis in *Eemland*, provincie *Utrecht*, arrondissement, kanton en 2 uur Zuid ten Oosten van *Amersfoort*, gemeente en 15 minuten Noord Oost van *Woudenberg*.

Dit adellijk huis wordt thans in eigendom bezeten door de erven van Jonkheer Mr. H.M.A.J. van Asch van Wijck, Staatsraad, Lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal enzovoort, die alhier den 31 Julij 1843 overleden is.

Lichtenberg
Lichtenberg, voormalig adellijk goed in *Eemland*, provincie *Utrecht*, arrondissement, kanton en 2 uur Zuid ten Oosten van *Amersfoort*, gemeente en 10 minuten Zuid van *Woudenberg*.

Men ziet er thans niets meer van dan de grachten. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande thans nog eene oppervlakte van 11 bunder, 20 vierkante roeden en 66 vierkante ellen, worden thans in eigendom bezeten door den Heer A. Lagerwey, woonachtig te Rotterdam.

Lichtenberger-beek
Lichtenberger-beek, water, provincie *Utrecht*, hetwelk in de Rheensche-veenen ontstaande, in eene noordwestelijke strekking langs de huizen Ginkel en Lichtenberg en het dorp Woudenberg loopt, onder welk laatste zij de Schoonderbeeksche-Grift opneemt; voorts in eene noordelijke rigting naar Amersfoort vliet en daar met andere beken de *Eem* vormt.

Piramide van Austerlitz
Piramide van austerlitz, piramide van aarde en zoden in het *Overkwartier* der provincie *Utrecht*, gemeente en 1 uur Noord-Oost van *Zeyst*, in het gehucht *Austerlitz*.

Deze piramide werd in het jaar 1805 door de krijgslieden, welke onder den Franschen Generaal Marmont aldaar gecampeerd waren, ter eere van Keizer Napoleon opgerigt. Zij was vierkant, iedere zijde van de basis ruim 31 ellen lang en de hoogte bedroeg ruim 23 ellen. Geheel dat ligchaam bestond uit op elkander gestapelde heizoden. Van den grond tot ongeveer 2 ellen hoog was een basement; voorts waren de zoden schuins en trapswijze aangebragt, zoo dat men rondom daar langs naar boven kon klimmen. Uit het midden van het bovenvak of de afsnijding der piramide, welk vak

met een hek omgeven was, rees eene vierkante steenen kolom, van ruim 12 ellen hoog, waarin een wenteltrap gemaakt was, langs welke men kon komen tot boven in de kolom, waarop een spits stond; terwijl in elke zijde van die spits een venster was, uit welke vensters men gevolgelijk een uitgestrekt gezigt had.
In ieder der fronten van het basement der piramide was eene zerk geplaatst, welke van opschriften in de Fransche taal, den lof van den Keizer vermeldende, voorzien waren.

Rondom de piramide was eene drooge gracht gegraven, over welke eene brug lag, zoo dat men niet dan daarover tot de piramide kon naderen.
De trapswijze vorm is nu niet meer zigtbaar, maar geheel vernietigd, met uitzondering dat de oprid naar het basement, en wel aan den kant van den na te melden dam, nog kenbaar is.
Een wel onderhouden pad slingert nu van den grond af naar boven, zijnde die slingering namelijk, bij wijze van schroefdraad, om den heuvel heen.
Van de zerken is niets meer te vinden; naar men wil zouden die met de omwenteling van 1813 verwoest zijn.
Het hek en de kolom bestaan mede niet meer; doch er staat op het vlak eenen vierkanten rieten koepel of huisje, met een aan vier zijden schuins opgehaald, even over de vier zijden van het huisje overhangend, dak, zoo als zulks gewoonlijk plaats grijpt.
De deur is naar de zijde van Woudenberg; aan de andere drie zijden is een vierkant venster, doch zonder glas, maar met luikwerk. In dezen koepel staat eene tafel, welke tot blad heeft eene zerk, waarop men leest:

A L'AUGUSTE EMPEREUR DES FRANÇAIS
NAPOLEON 1er,
PERE DU PEUPLE ET DE L'ARMÉE.
SES ENFANTS DU CAMP D'UTRECHT.

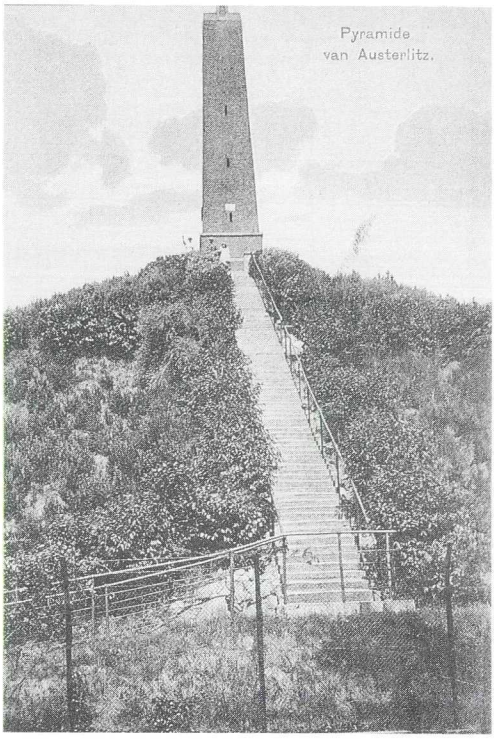

De bekende pyramide van Austerlitz staat in de gemeente Woudenberg. Omstreeks 1920. (Coll. H. Schouten)

(dat is: Aan den doorluchtigen Franschen Keizer Napoleon *den Eerste*, den vader van zijn volk en van het leger, door zijne kinderen uit het kamp bij Utrecht).
De sleutel van dit huisje ligt in het herbergje; voor een fooitje staat de toegang open. Des verkiezende kan men de ververschingen uit de herberg daar gebragt krijgen. Om het huisje staan eenige weinige boompjes. De gracht is nog kenbaar; de brug is weg en onlangs door eenen dam vervangen.

Roffelaar
Roffelaar, boerenhofstede in *Eemland*, provincie *Utrecht*, arrondissement, kanton en 2 uur Zuid ten Oosten van *Amersfoort*, gemeente en 35 minuten Noord Oost van *Woudenberg*.

Deze hofstede beslaat, met de daartoe be-

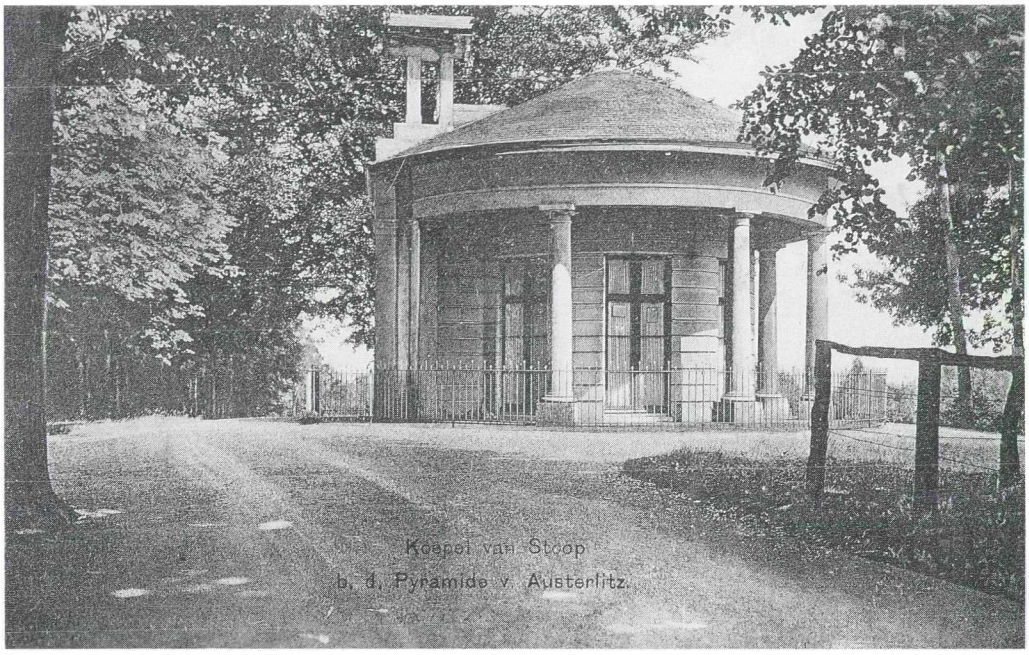

Op de top van de Utrechtse Heuvelrug ligt de Koepel van Stoop. Dit gebouwtje wordt genoemd naar Johannes Bernardus Stoop (1751 - 1856), firmant van het bankiershuis Hope & Co in Amsterdam en tevens grondbezitter en ontginner. 1926. (Coll. H. Schouten).

hoorende gronden, eene oppervlakte van 49 bunder en 54 vierkante roeden, en wordt thans in eigendom bezeten door den Heer van Naamen, woonachtig te Amsterdam.
In de nabijheid is in het jaar 1785 eene versterkte post, tot de linie van de Greb behoorende, aangelegd, en daarbij zal in de kade eene uitwateringssluis gebouwd worden.

Rumelaar
Rumelaar, buurt in *Eemland*, provincie *Utrecht*, arrondissement, kanton en 2 uur Zuid ten Oosten van *Amersfoort*, gemeente en 1/2 uur Zuid-Oost van *Woudenberg*.

Deze buurt, welke haren naam ontleent van een vroeger aldaar gestaan hebbend adellijk huis (zie het volgende artikel), bestaat uit vier hofsteden, met ruim 50 inwoners.

Rumelaar
Rumelaar, voormalig adellijk huis in *Eemland*, provincie *Utrecht*, arrondissement, kanton en 2 uur Zuid ten Oosten van *Amersfoort*, gemeente en 1/2 uur Zuid-Oost van *Woudenberg*.

De juiste plaats, waar het gestaan heeft, is niet meer met zekerheid op te geven. Juist ter zijde van de buurt Ruimelaar is eene hofstede, Groot-Landaas genaamd, wier grachten zouden doen vermoeden, dat hier vroeger het huis Rumelaar zou gestaan hebben; deze hofstede is groot 57 bunder, 36 vierkante roeden en behoort aan J.W.Baron Gulcker, wonende thans in de Pruissische provincie Rijnland. Even verder en in eenen driehoek met deze hofstede, zijn twee andere hofsteden, de Groote-Lageweide en Oudenhorst genaamd, wier bouwing met Groot-Landaas mede overeen-

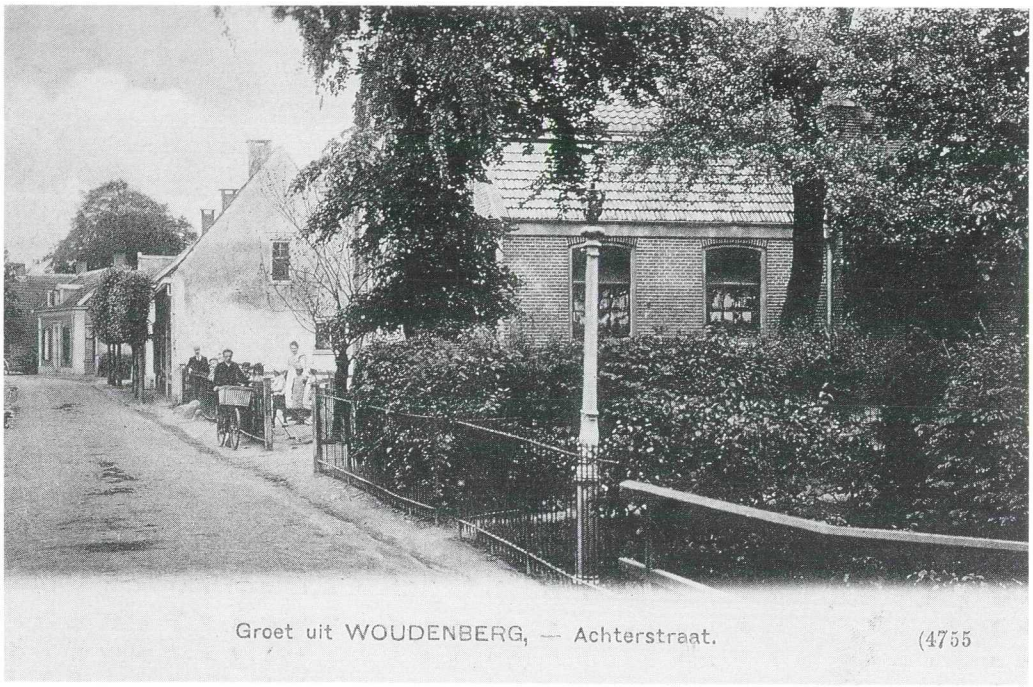

Tegenwoordig de Schoolstraat. Rechts nog een gedeelte van de oude openbare school. In het eerste huisje was jarenlang de rijwielhandel van Bruggink gevestigd en daarvoor de kleermakerij van Honders. Circa 1915. (Coll. H. Schouten).

komt, en even zo, bij eene kromming des wegs, gelegen zijn.

De Schilt

Schilt De, of Het Schilt, voormalig adellijk goed in *Eemland*, provincie *Utrecht*, arrondissement, kanton en 2 uur Zuid-Oost van *Amersfoort*, gemeente en West en Zuid van en aan het dorp *Woudenberg*.
Men ziet er thans niets meer van dan de grachten. De daartoe behoord hebbende gronden, beslaande eene oppervlakte van 8 bunder, 50 vierkante roeden en 40 vierkante ellen, worden thans in eigendom bezeten door verschillenden.

De Schilt is waarschijnlijk hetzelfde als het Huis-Woudenberg, dat reeds in 1353 door Bisschop Jan van Arkel werd gesloopt. -Ten minste De Schild heet eene streek lands ten Zuiden en Westen van het dorp, grenzende aan de plaats, waar het slot Woudenberg stond, terwijl men aldaar nog vele steenen opdelft, waaronder zeer ouden.-
Zoo bezit de Heer Burgemeester van Woudenberg er een, eene soort van vierschaar voorstellende, die zeer oud schijnt te zijn.

De vroegere bezitters van dit voormalig adellijk goed, moeten zeer magtig geweest zijn, alzoo, volgens de overlevering, een hunner den Bisschop van Utrecht durfde uittarten.
De overlevering bestaat ook dat de Heer van De Schilt durfde schrijven op zijne poort:

Ik ben Heer van De Schildt
Bisschop van Utrecht, doe wat gij wilt.

De Schoonerbeeksche-grift

Schoonerbeeksche-grift (De), ook wel enkel,

De Dorpsstraat in de richting van De Poort. Afgestempeld in 1904. (Coll. Stichting De Boom).

hoewel verkeerdelijk, De Schoonderbeek of de Schoonerbeek genoemd, water op de *Veluwe*, provincie *Gelderland* en in *Eemland*, provincie *Utrecht*.

Dit water ontspringt op de *Veluwe* en vloeit door den Slaperdijk, waardoor zij in de provincie Utrecht komt. Het liep vroeger voorts door Woudenberg; ontving daar den naam van Lichtenbergsche of Woudenbergschegrift; liep vervolgens door de Lensbroeksche buurt, en ontlastte zich, bij het goed den Heiligenberg, in de *Heiligenbergerbeek*.
Het werd gegraven door Gilbert van Schoonbeke, een Antwerpenaar, op vergunning van Keizer Karel V, om daardoor den turf uit 200 morgen (170 bunder, 31 vierkante roeden en 31 vierkante ellen) veenland, die hij op de Veluwe had gekocht, naar Amersfoort en zoo vervolgens door de Eem te vervoeren, werd, op verzoek van Woudenberg, op last der Staten van Utrecht, in 1599 reeds bij het begin van dat dorp gedempt, doch voert nog het water van een gedeelte onder Maarsbergen en Maarn af, tot aan de brug in den straatweg van Woudenberg naar Zeyst, alwaar ook dat van de Heigraaf door eenen duiker daarin uitwatert.

De Steen
Steen (De), voormalig kasteel in *Eemland*, provincie *Utrecht*, arrondissement, kanton en 2 uur Zuid ten Oosten van *Amersfoort*, gemeente *Woudenberg*.
Dit kasteel is in het jaar 1353 verwoest. De plaats, waar het gestaan heeft, wordt nog de Steen genoemd.

Woudenberg
Woudenberg, gemeente in *Eemland*, provincie *Utrecht*, arrondissement en kanton *Amersfoort* (6 kanton district, 7 militie kanton, 3 schooldistrict); palende Noord West en Noord aan de gemeente Leusden, Oost aan de Geldersche gemeente Scherpenzeel en Barneveld en aan de gemeente Renswoude, Zuid Oost aan Amerongen,

Hotel "De Holevoet" in Scherpenzeel lag tot de grenswijziging van 1 januari 1960 in de gemeente Woudenberg. In de meidagen van 1940 werd dit hotel geheel verwoest. Deze ansichtkaart werd in 1939 verstuurd (Coll. H. Schouten).

Zuid aan Leersum en Maarn, West aan Maarn, Zeyst en Leusden.

Deze gemeente bevat de voormalig afzonderlijke heerlijkheid Woudenberg en Geerestein, en daarin het dorp Woudenberg en het gehucht Geerestein, beslaat, volgens het kadaster, eene oppervlakte van 3810 bunder, 17 vierkante roeden en 68 vierkante ellen, waaronder 3758 bunder, 91 vierkante roeden en 51 vierkante ellen belastbaar land, telt 287 huizen, bewoond door 366 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 1920 inwoners, die meest in graanbouw en tabaksteelt hun bestaan vinden.
Voorts heeft men er 3 wolkammerijen, 1 weverij van wollen-paarden en andere singels, welke thans nog al sterk gezocht worden; ook zijn er nog eenige zeer geringe weefgetouwen.

De Hervormden, die er 1890 in getal zijn, onder welke 500 Ledematen, maken eene gemeente uit, welke tot de klassis en ring van *Amersfoort* behoort.
De eerste, die in deze gemeente het leeraarambt heeft waargenomen, is geweest Cornelis Janssens, die in het jaar 1539 afgezet werd.
De Roomsch Katholijken, van welken men er ongeveer 50 telt, parochiëren te *Achterveld*. De vier Israëlieten, die er wonen, behooren tot de ringsynagoge te *Amersfoort*.

Het wapen dezer gemeente is hetzelfde als dat van de heerlijkheid Woudenberg.

Woudenberg
Woudenberg, voormalig afzonderlijke heerlijkheid in *Eemland*, provincie *Utrecht*, arrondissement en kanton *Amersfoort*, gemeente *Woudenberg*; palende Noord-West aan de

heerlijkheid Geerestein, Noord aan de heerlijkheid Leusden, Oost aan de Geldersche gemeente Scherpenzeel en Barneveld en de heerlijkheid Renswoude, Zuid aan de heerlijkheid Ginkel en Zuilenstein, West aan Maarn en Zeyst.

Deze heerlijkheid bevat het dorp *Woudenberg*, benevens eenige verstrooid liggende huizen; beslaat eene oppervlakte, volgens het kadaster, van 3459 bunder, 46 vierkante roeden en 95 vierkante ellen, waaronder 3410 bunder, 40 vierkante roeden en 05 vierkante ellen belastbaar land, en telt 252 huizen, bewoond door 320 huisgezinnen, uitmakende eene bevolking van 1720 inwoners, die meest in den tabaksteelt hun bestaan vinden, en onder welke 1690 Hervormden, ongeveer 30 Roomsch Katholijken en vier Israelieten. Men heeft in deze heerlijkheid ééne school.

Deze heerlijkheid werd in de vorige eeuw bezeten door Jonkheer Adolf Hendrik, Grave van Rechteren, Heer van *Geerestein-en-Woudenberg*, thans is zij eigendom van Jonkheer Hendrik Daniel Hooft, woonachtig te Amsterdam.
Het dorp Woudenberg, in de wandeling Wouwenberg geheeten, ligt 5 uur Oost van Utrecht, 2 uur Zuid ten Oost van Amersfoort, aan den klinkerweg, welke van het dorp Zeyst, bijna regt toe, naar het Geldersche dorp Scherpenzeel loopt; terwijl de klinkerweg van Amersfoort naar Maarsbergen, welke zich bij Doorn aan den grooten straatweg aansluit dwars door het dorp loopt.
Het is een groot en vermakelijk dorp waar men veel geboomte en bosschaadjen heeft, waarvan het waarschijnlijk zijnen naam ontleend heeft. Men telt er in de kom van het dorp 102 huizen en 640 inwoners.

In de kerk, welke hier vroeger stond, en vóór de Reformatie aan de Heilge Catharina was toegewijd, was destijds eene vikarij alsmede eene broederschap gevestigd. Het koor was gewijd aan Sinte Anna, van waar de broederschap haren naam ontleende. De inkomsten der kerk beliepen 63 gulden en 5 stuivers. Deze kerk, een klein gebouw,

De zuidgevel van de Hervormde kerk voor de restauratie van 1952. De muren waren wit gepleisterd en de toren was ingebouwd. Aan deze zijde van de toren van het brandspuithuis. (Coll. H. Schouten).

dat eenen lagen toren met eene scherpe spits had, is, in het jaar 1808 door eene bijna geheel nieuwe vervangen die, even als de vorige, rondom in het geboomte staat.

Het is een langwerpig gebouw, met eenen spitsen toren, doch zonder orgel. In het jaar 1828 werden door een lid dezer gemeente aan de kerk drie zilveren schotels ten gebruike bij het Heilig Avondmaal geschonken en in 1848 zijn haar door een onbekende twee fraai bewerkte schenkkannen tot het zelfde gebruik vereerd.
De kermis valt in Maandag na Sint Jacob (25 Julij).

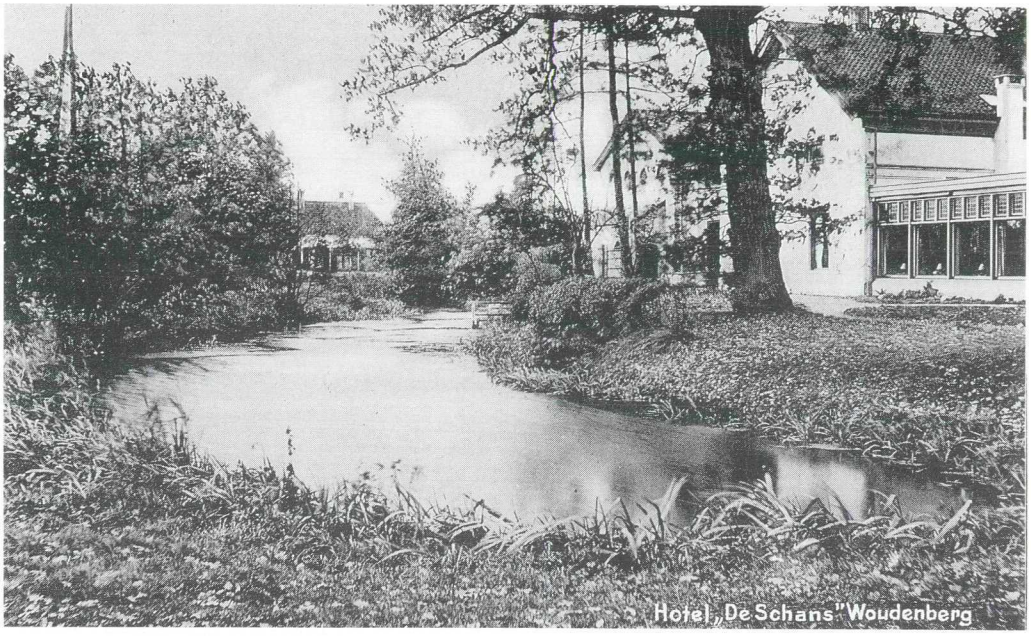

Het verdedigingswerk "De Schans", aangelegd in de 16e eeuw. De schans kreeg aanvankelijk twee diagonaalsgewijs tegenover elkaar gelegen bastions. Door egalisatie van het terrein aan de noordzijde is een deel van het verdedigingswerk verdwenen. Gedateerd 1939 (Coll. H. Schouten).

Dit dorp werd, in het jaar 1427, door Hertog Arnout van Gelder, om zich van Rudolph van Diepholt, den drie en vijfigste Bisschop van Utrecht, die de Veluwe afgeloopen had, te wreeken, benevens eenige nabijgelegen plaatsen, geplunderd en verbrand.

Ook leed het veel in den Gelderschen oorlog, inzonderheid in het jaar 1543, wanneer Maarten van Rossum zich met zijn leger hieromtrent nedersloeg en het dorp, door plundering en brandschatting zoo uitmergelde, dat meest aale de inwoners het verlieten.
In den storm van den 29 November 1836 zijn hier acht tabaksschuren omgewaaid.

Het wapen dezer heerlijkheid bestaat uit drie zwarte hanen, met roode kam en lellen, op een gouden veld, staande twee en een.

Het Huis-te-Woudenberg
Woudenberg (Het-huis-te-), voormalig ridderhofstad in *Eemland*, provincie *Utrecht*, arrondissement, kanton en 2 uur Zuid ten Oosten van *Amersfoort*, gemeente en West van *Woudenberg*.

Dit huis werd in het jaar 1313 nieuw opgehaald door Jan II, Graaf *van Culenborg*, wiens nazaten het echter niet lang bezeten hebben, want zijn zoon, die in het jaar 1347 Ruwaard van het Sticht was, verkocht het in het jaar 1352 aan zijnen neef, Gijsbrecht van Abcoude.
Dit geschiedde tegen dank van zijnen zoon, die door Johan van Culenborg, zijnen neef, daartoe opgestookt en geholpen, het slot op zekeren nacht in stilte beklom, de bezetting verdreef en er zich, zoo veel mogelijk was, verschanste. Gijsbrecht van Abcoude over deze onderneming ten uiterste verstoord,

beklaagde zich daarover bij Jan van Arkel, den zeven en veertigste Bisschop van Utrecht, die hem bijstand verleende en het huis met magt van krijgsvolk belegerde.
Het stond eene belegering uit van zeventien weken, en die van binnen gaven zich niet over, dan bij gebrek aan levensmiddelen.
Maar Gijsbert had er weinig voordeel van, naardien de Bisschop, volgens gewoonte, het huis verwoestte.
Sedert is het niet weder opgebouwd; doch de muren en torens hebben er nog langen tijd gestaan.

Het huis Woudenberg was, als een Gaasbeeks leen aan de provincie Utrecht leenroerig, doch nimmer uitdrukkelijk, bij de Staten voor eene Ridderhofstad erkend, ofschoon Hendrik van Nassau, in het jaar 1674, wegens dit huis, in de Ridderschap van dat gewest beschreven is geweest.
In het jaar 1754, is Wichbold Adriaan, Graaf van Nassau Bergh daarmede verlijd.
Ter plaatse, waar het gestaan heeft, ziet men thans tuin en een boschje. De daartoe behoord hebbende gronden worden in eigendom bezeten door den Heer J.Baron Taets van Amerongen van Woudenberg, woonachtig te Zeist.

De Woudenbergsche-beek
Woudenbergsche-beek (De), of Luntersche-Beek, beek in de provincie *Gelderland* en *Utrecht*, die op de *Veluwe*, in de buurschap *Wekrom*, onder *Otterloo*, en bij *Kernhem*, onder *Ede*, met twee takken ontspringt, welke zich op de grenzen van de provincie Utrecht vereenigen.
Vervolgens loopt dat water door Renswoude en Scherpenzeel, en ontvangt de waterlossing of Broeksloot van Veenendaal bij het landgoed Lambalgen of Beekhorst, maakt voorts een groot deel der scheiding tusschen Woudenberg en Leusden uit, en vormt door vereeniging met de *Flierbeek* en de *Modderbeek*, bij de stad Amersfoort, de rivier de *Eem*.

De Woudenbergsche-grift
Woudenbergsche-grift (De), of de Lichtenbergsche-Grift, water in *Eemland*, provincie *Utrecht*. Het is een overblijfsel van de Oude-Schoonderbeekse-Grift, dat door kleine watergangen, vaarten en duikers, het water van het oostelijk gedeelte van Woudenberg, Geerestein en Henschoten ontvangt, en bij de hofstede den Treek in de Woudenbergsche- of Lunterschebeek loost.

Het Woudenbergs-veld
Woudenbergs-veld (Het), streek gronds in *Eemland*, provincie *Utrecht*, gemeente en Zuid van *Woudenberg*.

Wouwenberg
Wouwenberg, naam, welken men in de wandeling geeft aan het dorp Woudenberg, in *Eemland*, provincie *Utrecht*. Zie Woudenberg.

De inventarisatie van de archieven van de gerechten Woudenberg en Geerestein in 1891

A.F.M. Reichgelt

INLEIDING

Voor degenen die geïnteresseerd zijn in de lokale geschiedenis of in de studie van hun voorgeslacht is het gemeentearchief een onmisbare bron. Een bron die echter eerst toegankelijk gemaakt moest en moet worden door het maken van een inventaris. In de periode 1990-1992 zijn de archieven in de archiefbewaarplaats van de gemeente geïnventariseerd. De archieven van na 1813 waren nog nooit geïnventariseerd. Voor de stukken van voor 1814 betekende dit herinventarisatie, noodzakelijk omdat er inmiddels stukken uit die periode bij waren gekomen. Een eeuw geleden namelijk had de commies-chartermeester bij het rijksarchief in Utrecht (later algemeen rijksarchivaris) R. Fruin Th. Azn deze archieven al eens geïnventariseerd. Aan deze inventarisatie was het een en ander vooraf gegaan. Deze voorgeschiedenis is daarom zo interessant omdat ze laat zien dat de archiefzorg in die tijd nog sterk in opkomst was en geen vanzelfsprekende zaak was. Daarbij vallen en aantal parallellen te trekken met de voorgeschiedenis van de laatste inventarisatie.

I OPKOMST VAN HET NEDERLANDSE ARCHIEFWEZEN IN DE NEGENTIENDE EEUW

De archieven van het rijk

Toen in 1891 het gemeentearchief van Woudenberg geïnventariseerd werd, was het archiefwezen volop in ontwikkeling. Die ontwikkeling was begonnen met de Franse Revolutie. In de eerste archiefwet van 1790 werden de (staats)archieven in Frankrijk drie dagen in de week open gesteld voor het publiek, omwille van de controle op het bestuur door de burgerij. Dit betekende een radicale verandering ten opzichte van de voorafgaande eeuwen waarin archieven, zorgvuldig afgesloten in kasten en kisten, slechts toegankelijk waren voor leden van het bestuur. Deze wet ging dus vrij ver en het zou over het algemeen ruim een eeuw duren voordat een dergelijke openbaarheid weer bereikt zou worden. Onder invloed van deze wetten zou het archiefwezen in Frankrijk en daarbuiten van de grond komen, hoewel men in ons land aanvankelijk nog lang niet zo ver ging als hierboven is aangegeven. In de tijd van de Bataafse Republiek, in 1802, werd een eerste begin gemaakt toen de regering een archivaris aanstelde die tot taak kreeg de archieven van het *gemenebest* (dus de archieven van het rijk), speciaal die van vóór de vrede van Munster, te inspecteren, bijeen te brengen en te inventariseren.

Pas door het ministerieel reglement van 1829 werd voor het eerst iets gezegd over de openbaarheid van archieven. Zij waren toegankelijk voor alle (voor de archivarissen) vertrouwde personen die in het algemeen belang geschiedkundige naspeuringen wensten te doen. Dit was een bescheiden begin van openbaarheid, want deze formulering hield nog een behoorlijke beperking in[1]. Feitelijk bepaalde de archivaris wie er wel of niet toegang had.

Langzamerhand verbeterde de openbaarheid om ten slotte uit te monden in de onbeperkte openbaarheid vastgelegd in de archiefwet van 1918.

In de vorige eeuw was men vooral in de oudere archieven geïnteresseerd, met name de middeleeuwse archieven, daarbij vergetend dat alle archieven vroeg of laat historische waarde bezitten. Dit blijkt ook uit het verschuiven van de einddatum van de naar archiefbewaarplaatsen over te brengen stukken: 1648, 1795 en tenslotte 1813. In de archiefwet van 1962 werd een overbrengingstermijn van 50 jaar ingesteld.

Binnenkort zal in de nieuwe archiefwet deze overbrengingstermijn teruggebracht worden tot 20 jaar. Deze overbrengingstermijn is